

Rozhovor nad kamenem

Vždycky jsem obdivoval Platona; a vždy jsem se s ním přel. Jedním z mnoha předmětů sporu je forma jeho dialogů: mluví v nich vlastně jenom jeden, vědoucí: údajně Sokrates; ten druhý – Teaitetos, Faidros, kdokoliv další – je pouze jakýmsi přítakávajícím zrcadlem.

Forma není nikdy náhodná a tato odpovídá představě, že existuje jednoznačná a jasně vymežitelná pravda o člověku a o světě, jíž je možné dobrat se přemýšlením a pak ji přesvědčivě vyslovit. I když se v Platonových dialozích Sokrates skoro jen táže, přesto takovou představu text implikuje. Myslím, že jsme z ráje takových útěšných představ už byli nadobro vyhnáni. Ne snad, že bychom byli peripetie filozofických sporů dovedeni k pokleslému názoru, že žádná pravda neexistuje či že je výrazem jen našich náhodných mínění či zájmů, tedy v podstatě libovolná, jak dnes tvrdí někteří, kteří mají odvahu nazývat se také filozofy. Spíše se nám v nejasných obrysech dostává poznání, že nelze pravdu prostě mít: že k ní lze jenom nevyhnutelně omezeným dílem přispívat.

Abychom přispěli, abychom vůbec něco vyslovili, k tomu musíme vycházet z nějakého stanoviska, dívat se určitým směrem: něco tudíž téměř nevidět, abychom jiné jasněji viděli; musíme však současně chápat, že i ten druhý či třetí, který přichází s odlišným zjištěním, nemusí být jednoduše slepý: že může být stejně bystrozraký, jen hledí odjinud. Formou nejen dobírání se pravdy, ale i pravdy samé, je pro nás dnes myslím diskuse, nebo – jak říkali staří Řekové – polemós.

To je jeden z motivů, proč jsem před čtvrtstoletím napsal tento dialog, nejjednodušší formu polemu, a proč jej v této chvíli v mírně upravené podobě vystavuji veřejnosti. Byl by myslitelný trialog, tetralog, byla by možná celá fuga, v níž by se názory vzájemně přejímaly a odlišným způsobem zpracovávaly. To by se asi nejvíc blížilo tomu, jak dnes myslíme. Ale chci, aby mi bylo rozumět a začínám proto skromně. Chtěl bych, aby ten dialog byl vyvážený, daleko víc, než kterýkoliv z Platonových dialogů. Netvrdím, že v dialogu vůbec nestraním – to zřejmě není možné, jde-li nám opravdu o něco; ale straním, aspoň se domnívám, co nejméně.

Posílám v duchu tento dialog Platonovi přes příkop dvou a půl tisíciletí jako uctivý pozdrav. Je málo toho, v čem s ním souhlasím – ale to mi nebrání sklonit se před jeho velikostí.

V slunném poklidu zářiového odpoledne šli Setarkos a Tethiaet spolu osamělou polní cestou. Po dlouhém mlčení, v němž nebylo žádného napětí, Setarkos promluvil.

S: Všiml jste si, jak zvláště zlaté je v tuto roční dobu slunce? Vydává takovou poklidnou záři, kterou bezděčně přejímají listy stromů a traviny a která nenásilně prostupuje naši mysl. Mám rád tenhle čas, člověk je v něm náchylný vše chápat a beze smutku odpouštět.

T: Máte pravdu, ale pokud jde o to slunce, je to samozřejmě jen subjektivní dojem. Slunce samo je pořád stejné, lépe řečeno mění se neznatelně. Mluvím přirozeně o Slunci, naší nejbližší hvězdě. Co tu subjektivně pozorujeme, je pouze důsledek změny úhlu, pod nímž její paprsky dopadají na povrch Země, a ovšem vlivu atmosféry.

S: Ano, i tak se lze na to dívat.

T: Ale to není jen jenom jiný pohled, to je objektivní fakt. A objektivní skutečnost je samozřejmě původním zdrojem našich subjektivních dojmů.

S: Samozřejmě?

T: Cožpak je po třech stoletích úspěchů přírodní vědy možno o tom pochybovat?

S: Vidíte, mně by se mohlo zdát, že právě ty největší úspěchy vědy takovou pochybnost teprve plně opravňují. Ale nemluvíme možná o tomtěž. Co vlastně míníte tou objektivní realitou?

T: Je skutečná, tedy není klamem ani výplodem naší fantazie. V tomto smyslu je také všeobsáhlá: to, co doopravdy existuje, k ní náleží. A je konečně objektivní, tedy je nezávislá na našem uvědomění.

S: Přiznám se, že bych potřeboval vysvětlit téměř každé slovo, které jste právě vyřkl. Ale řekněte mi alespoň: co vlastně míníte tou nezávislostí.

T: To je přece jasné! Realita je tu prostě bez ohledu na to, zda ji vnímáme, myslíme na ni nebo o ní vůbec víme. A samozřejmě je pro ni lhostejné jakékoliv naše hodnocení.

S: Promiňte, nepostřehl jsem dobře vaše poslední slova. Nějaký kámen se mi připlctl do cesty.

T: Vidíte, to je příklad. Ten kámen neviděl nikdo z nás, tím méně jsme na něj mysleli. A přesto tam na cestě byl, důkazem je to vaše zakopnutí.

S: Podívejme, takový obyčejný oblázek a přitom má hodnotu filosofického důkazu. Pojdme k němu zpátky, třeba je to kámen mudrců.

T: Jistě na tom nezáleží, ale myslím, že to byl tenhle.

S: Tenhle? A vy tedy říkáte, že i kdyby nebyl nikdo, kdo by si jej uvědomoval, tenhle kámen by tady stejně byl?

T: Samozřejmě. Troufáte si to snad popírat?

S: Nemohu popřít něco, čemu nerozumím. Mějte prosím vás se mnou trpělivost a vysvětlete mi, jaký význam má slovo *tenhle*, pokud není přítomen nikdo, kdo by alespoň myšlenkově ukázal, nějak právě *tenhle* z okolí vydělil.

T: Chytáte mě za slovo, ale to je jako chytat ještěrku za ocas. Já se totiž toho slova mohu docela dobře vzdát.

S: Jistě máte v zásobě jiné.

T: Nepotřebuji vůbec žádné. Mohl bych kameny, hlínu, stébla trávy a tak dále označit třeba písmeny...

S: Promiňte, že vás přerušuji, ale mluvíte pořád ještě o objektivní realitě?

T: Já vím, vy chcete naznačit, že v objektivní realitě není nikdo vnější, kdo by takové označení provedl. No dobrá, měla to být jen názorná pomůcka. Chtěl jsem prostě říct, že mám na mysli určitý konkrétní kámen.

S: Konkrétní, to je zase takové cizí slovo. Díval jsem se onehdy do slovníku a dozvěděl jsem se, že pochází z latinského *con-cresco*, tedy *srůstám*. Máte zřejmě na mysli něco, co je samo a se vším ostatním neoddělitelně srostlé, nijak nerozdělené a nevydělené. Ale jak můžu o něčem mluvit, aniž bych to vydělil?

T: Teď vám zas nerozumím já.

S: Dobrá, budu jasnější. Mluvím o tomhle kameni, tedy zvláštním jedinci třídy kamenů vůbec...

T: Počkejte, kam to zavádíte! Obecný pojem kamene je samozřejmě výsledkem abstrakce, tím bychom se dostali strašně daleko. Nemusím přece vůbec používat slova *kámen*.

S: Vidím, že jste na tom lépe než ještěrka, ta už druhý ocas nemá. Co nám zbude, když se vzdáme i slova *kámen*?

T: Mohu říct prostě *toto*, aniž bych vůbec nějak jmenoval.

S: Vy to jistě říct můžete, ale mluvili jsme přece o objektivní realitě, která – jak jste mi vysvětlil – na vašem ukázání není závislá.

T: Poslyšte, ty vaše kličky nejsou tak docela poctivé. Vy mne zdánlivě chytáte do pasti tím, že o té objektivní realitě nejsem schopen vypovídat jinak, než v lidských pojmech, které jsou vždy poznamenány abstrakcí a na druhé straně subjektivitou a podobně. Ale tahle naše neschopnost ještě existenci objektivní reality nevyvrací. Nebo si snad myslíte jako někteří naši předchůdci, že realita zmizí, když zavřeme oči nebo omdlíme nebo umřeme?

S: Jak mám říct, co udělá, když nevím, co to je. Mějte prosím vás se mnou trpělivost a řekněte mi to, co je vám jistě jasné: objektivní realita není lidský pojem?

T: To jistě je, i když s jejím pojmovým statutem jsou jisté potíže. Ale dobrá, řekněme, že je to pojem. Ale to, k čemu se ten pojem vztahuje, není na lidském myšlení závislé.

- S: Řekl byste, že objektivní realita – tedy ona sama, ať už to znamená cokoliv – je něco nám nebo našemu myšlení cizího?
- T: Spíš vzdáleného. Její vlastní povaha je skrytá, ale nevylučuje, abychom do ní svým poznáním pronikali. Podívejte, je docela možné, že v objektivní realitě není nic takového jako *ten* kámen. Ale docela jistě existuje určitý vnitřní vztah odlišnosti mezi tím, co nazýváme *kamenem* a třeba tím, co nazvu třeba *hlínou*.
- S: Ta odlišnost by asi spočívala především ve vlastnostech, že.
- T: Víím, kam míříte. Řeknu-li, že se kámen od okolí liší třeba tvrdostí, barvou, chladem a podobně, budete mi předhazovat, že to všechno jsou naše pojmy, založené na našich smyslových vjemech. A já vám na to řeknu, že vjem – tedy přesně řečeno proces vnímání – je taky něco objektivního, že je to na příklad projev vztahu mezi stavem kamene a stavem našeho nervového systému.
- S: Počkejte, mějte přece slitování – takových nových pojmů! Vííte, já jsem člověk prostý, nechápu tak snadno a lehce jako vy. Vezměme něco jednoduchého, třeba tvar. Řekl byste, že tvar je objektivní vlastnost?
- T: Samozřejmě, ovšem pokud jej chápeme správně.
- S: Tím asi chcete říct, že to nejsou ty rozdílné tvarové dojmy, které mám, když se na ten kámen podívám odsud a pak z vašeho místa, když jej vezmu do ruky a ohmatám, když jej nechám koulet se dolů se stráně.
- T: To jsou pochopitelně subjektivní dojmy, jak dobře vííte. Objektivní tvar je něco jiného, něco nad tím. Podívejte se, vezměte si třeba krychli, myslím tedy geometrický útvar o šesti stejně velkých stěnách ve tvaru čtverce. Když se na nějakou krychli budu dívat z různých směrů, bude můj bezprostřední tvarový dojem různý, ale tvar krychle je jen jeden.
- S: Chcete říct, že je někde nadzemská instance, která dává jednomu pohledu přednost?
- T: To jistě ne. Mohl bych říct, že ten vlastní tvar v sobě obsahuje všechny možné pohledy. Ale správnější je říct, že neobsahuje žádný: je očištěn od určitého pohledu.
- S: Buď všechno nebo nic, zajímavé. Jak mohu myslet tvar, který nijak nevypadá?
- T: Tím, že se do něj vžijete, do jeho vnitřních vztahů. Jako by se s ním ztotožnili.
- S: Budu si to pamatovat. Ale co má vlastně krychle společného s tím, o čem jsme tu mluvili? Vyskytuje se snad někde ve skutečnosti?
- T: Ideální krychle jako taková jistě ne, proto je ideální. Ale skutečné tvary ji – a řadu dalších ideálních tvarů – obsahují. Podívejte, třeba tenhle kámen. Velice zhruba je to krychle a dvě polokoule, ještě bližší by bylo, kdybych ještě přidal kus válce a tak dále.
- S: Rozumím. Tedy objektivní tvar, který je nám ve srovnání se smyslovými dojmy vzdálený, je složenina ideálních tvarů, tedy něčeho, co je nám ve srovnání s těmiž dojmy blízké.

T: Počkejte, jak to?

S: Řekl jste přece, že ideální krychle jako taková ve skutečnosti neexistuje, musí být tedy v naší představě, tedy nám blízká. Také jste mi poradil, že způsob, jak ji mohu pojmout, je ztotožnit se s ní. Ostatně jistě jste si všiml, jak velký význam v ideálních tvarech mají vztahy rovnosti, stejnosti, identity. Kružnice je složena z bodů stejně vzdálených od středu, čtverec má všechny strany stejně dlouhé a na sebe kolmé, tedy svírající stejný úhel. Oba a další útvary jsou symetrické, tedy při určitém otáčení nebo překlápění stejné...

T: Ale to jsou jenom pravidelné obrazce nebo tělesa. Mohu si stejně dobře představit úplně nepravidelný a přitom ideální mnohostěn, na příklad.

S: Musím vám to věřit, když to říkáte. Ale nedávno jsem vás viděl řešit nějakou geometrickou úlohu a všiml jsem si, jak takové nepravidelné monstrum rozkládáte na čtverce a rovnostranné trojúhelníky. Připusťte, že pravidelnost, stejnost, identita má v našich úvahách jistou nadřazenou úlohu. Nezdá se vám, že proměnlivosti smyslového světa tady podsouváme stálost, kterou ve zkušenosti už nevládne nic jiného, než já sám?

T: Zdá se mi, jako byste ideálním tvarům přisuzoval subjektivní povahu.

S: Zdaleka ne, i když v nich lidský subjekt hraje takovou úlohu. Nicméně sdílíme je, že. Znali je staří Indové, Egypťané, Inkové. Ale když už jsme u toho, řekl byste, že ideální tvary nezávisí na lidském vědomí?

T: To sotva. Ale budou asi projevem nějaké objektivní vlastnosti našeho nervového systému. Ostatně je to všechno ještě složitější. Můžete klidně říct, že tvar tohoto kamene, jak jej vidíme, je vlastně iluze. Když se podíváte pod mikroskopem, vidíte něco úplně jiného.

S: Cožpak tvar závisí na měřítku?

T: V jistém smyslu. Rozhodně je ve skutečnosti mnohem složitější. A zejména mnohem nepravidelnější, i když u nejsilnějších mikroskopů, které ukazují dokonce jednotlivé molekuly, se může objevit zase nová pravidelnost. Kdybychom mohli vidět ještě menší atomy – a to se už dneska i daří – nebo dokonce elementární částice, mohla by být pravidelnost ještě větší.

S: Zajímavé. Poslyšte, vy jste daleko vzdělanější v přírodních vědách: řekl byste, že ty molekuly třeba v tomhle kamenu jsou vlastně tentýž kámen, ale nesčetněkrát zmenšený?

T: Rozhodně ne, i když ve výjimečných případech velice dobře vyvinuté krystaly ve svém tvaru do jisté míry odrážejí tvar molekul. Ale jinak různých kamenů, bereme-li v úvahu i tvar, je libovolné množství, zatímco druhů molekul, když počítáme i ty umělé, jsou jenom miliony, nanejvýš desítky milionů. A když už jsme u toho, druhů přirozených atomů je kolem stovky a běžné elementární částice – tedy ty, které jsme ještě před půlstoletím považovali za elementární – jsou jenom čtyři, počítáme-li i fotony.

S: Čili, pokud vám rozumím, tak jak se noříme do hloubky hmoty, tedy k vlastní povaze skutečnosti, různost ustupuje a nastupuje podobnost či stejnost. Jste si tím jist? Není to tak, že třeba protony – je něco takového, že? – v tomhle kamenu jsou jiné, než protony v tamté trávě?

- T: Takový nesmysl si přece vážně nemyslíte, že. Přece písmeno *á* ve slově *kámen* taky není jiné, než *á* ve slově *tráva* – a přitom jsou to různá slova.
- S: Aha, takže se vlastně vracíme ke scholastikům, pro které svět byl vlastně velká kniha, v které se dá číst?
- T: Nic takového mi nepodsouvejte. Chci jenom říct, že naše poznání v rozmanitosti skutečnosti nachází společný základ v podobě určitých opakujících se stavebních kamenů. To s písmeny a slovy byl jen příměr, ale ne špatný. Vezměte, kolik máme písmen – řekněme čtyřicet? A slov v dobrém slovníku bude aspoň tisíckrát víc, že. Různých vět, kterých z nich můžete vytvořit, budou jistě miliardy a různých příběhů, které zas vytvoříte z nich, je prostě bezpočet.
- S: Ano, to je skutečně působivé. Ale abychom úplně neutekli od našeho tématu – poslyšte, jaký tvar vlastně mají ty vaše elementární částice?
- T: Taková otázka vlastně nemá smysl. No, u takového protonu by se snad dalo říct, že je to jakási nepatrná rozmazaná koule, která ale pořád pulzuje. Ve skutečnosti tyhle malé částice nemají názornou povahu, dají se vlastně vyjádřit jen matematicky.
- S: A co matematika – ta je nezávislá na vědomí?
- T: O tom jsme přece už mluvili. Samozřejmě, že není – i když to nejspíš není tak jednoduché, protože, soudě podle archeologie, i kdyby lidstvo vyhynulo a znovu vzniklo, asi by na určitém stupni vývoje objevilo stejnou matematiku. Ale vy tu směšujete dvě věci: to, jak dokážeme podstatu skutečnosti vyjádřit a vůbec myslet, a to, jaká skutečně je.
- S: Nenápadně se nám tu místo skutečnosti, o které jsme mluvili předtím, zjevuje její podstata. To ale není totéž, že.
- T: Když nebudeme mluvit o podstatě, bude nám téma pořád utíkat. Ale mezi podstatou a její aktuálním vyjádřením není žádný rozpor: druhé je projevem prvního.
- S: Zas mě napadá Tomáš Aquinský, vztah potence a aktu. Ale nebudu vás dráždit, zůstaňme zatím u toho, co jste řekl. Tedy čím více svým poznáním pronikáme k podstatě skutečnosti, která je nám vzdálená, tím abstraktnější a nám bližší je způsob jejího vyjádření a vůbec uchopení. To, co je nám nejvzdálenější, je nám tedy nejbližší.
- T: Vy pořád směšujete naše vyjádření nebo představu a věc samu.
- S: Ale my jsme se právě dohodli, že o té skutečnosti jako takové můžeme myslet jen v abstrakci, tedy prostředky nám blízkými. Pokud je zásadní rozdíl mezi našimi myšlenkami a věcí samou, neznamená to, že věc samu o sobě – tedy tady skutečnost samu o sobě – myslet nelze?
- T: Vy jste úplný sofista. Jako pojem ji samozřejmě myslet lze, obtíž je jenom s obsahem toho pojmu.
- S: To mi připadá, jako byste řekl, že ten pojem je prázdný. A já teď přemýšlím, zda pojem, který nemá žádný obsah, vůbec existuje.

T: Zase má slova překrucujete. Já si vůbec nemyslím, že by pojem objektivní reality byl prázdný. Že jeho obsah nedokážeme vyjádřit jinak, než abstraktně, nic nedokazuje – tak je to přece s každým pojmem. A také to nevyklučuje velice konkrétní důsledky, které z toho myšlení a vyjádření plynou.

S: Snad by mi pomohl nějaký příklad.

T: Podívejte – když si třeba už Pythagoras ve starém Řecku vydedukoval proti všem subjektivním dojmům, že je Země kulatá, tedy má tvar blízký ideální kouli, byla to naprosto abstraktní myšlenka. Ale plynul z ní naprosto konkrétní důsledek, že není nikde žádný kraj světa, přes který by mořeplavci mohli přepadnout. Trvalo to sice dva tisíce let, než Magalhaes na základě této myšlenky obeplul svět, ale stalo se to. A ta myšlenka se stala bezprostředním smyslovým dojmem, když za další půlku tisíciletí vylétl první kosmonaut do vesmíru a podíval se zpátky.

S: A když se pak vracel z toho svého výletu, dělo se mu asi něco podobného, jako při pohledu mikroskopem na ten kámen: jak se přibližoval, ideální pravidelnost se ztrácela.

T: Ovšem, ale to bylo proto, že mu detaily postupně zakryly to podstatné.

S: Řekl byste, že to podstatné ve skutečnosti je ideální?

T: To ponechám Platonovi. Skutečnost je pravý opak, nebo spíš protipól ideálního. To jenom my, když se pokoušíme dobrat její podstaty, nemůžeme než idealizovat.

S: Takže jsme dospěli ke krásné symetrii. Čím více se skutečnosti přibližujeme, tím více se jí vzdalujeme. Ale není to tím, že mluvíme o její podstatě?

T: Samozřejmě, podstata je náš lidský pojem. Abychom skutečnost mohli vůbec uchopit, musíme ji nějak třídit, hledat v ní nějaký uchopitelný vzor, který vystoupí jako významnější. Ale ve skutečnosti zřejmě není jedna část nebo jedna stránka významnější nebo skutečnější než druhá. Skutečnost je jen jedna, jednoduše ve své rozmanitosti a všechno zahrnující.

S: Ale jako taková je nám nepřístupná, leda nepřímo, jak jste říkal. Znamená to, že my sami nejsme skuteční?

T: Takový nesmysl samozřejmě netvrdím. My sami patříme ke skutečnosti jako třeba tenhle kámen nebo tamten strom. Nejde o nás, ale o naše myšlenky či představy.

S: Dobrá, tedy naše myšlenky – na rozdíl od čeho? Třeba od našich těl?

T: Třeba. Ale nemyslete si, že mě nachytáte při nějakém mechanistickém bludu. Naše tělo je samozřejmě něco jiného, než třeba tenhle kámen. Je to mnohem spíš proces než těleso. A jeho stavy mají řadu hierarchicky vzájemně nadřazených, jak říkáme emergentních rovin, takže bych raději nemluvil o těle, ale dejme tomu o organismu.

S: Těším se, že mi to jindy vysvětlíte blíže. Ale jen, abych se v tom trochu vyznal: to naše tělo – dovolte mi, abych zůstal u toho českého slova – to není naše představa?

T: Samozřejmě, že samo o sobě ne. Připouštím, že když o něm myslíme a vypovídáme, vyjadřujeme své představy o něm. Ty představy mohou samozřejmě vystihovat lépe nebo hůře, čím fakticky je, o tom máme dost dokladů z minulosti. Ale vztahují se k něčemu skutečnému – a to právě k našemu tělu.

S: Vztahují se k němu, ale nejsou jím, jak říkáte. Když není tělo totožné s představou, není ani představa totožná s tělem. Jako takové ty představy tedy nejsou skutečné? Čím ale pak jsou? Jsou vůbec, když je skutečnost vše zahrnující?

T: Nerozumím vám.

S: My se tady bavíme o svých dojmech, představách či myšlenkách jako o něčem, co máme. Ať už je tahle forma výpovědi správná či ne, mohu snad říci, že abych mohl něco mít, musí to především být. A jestliže objektivní skutečnost zahrnuje vše, co je, musí tedy i mé myšlenky, pokud tedy jsou, být skutečné objektivně.

T: Fakt, že je mám, je samozřejmě objektivní. Podle toho, co dnes víme, je myšlení mozkový proces, jakýsi dynamický stav složité soustavy neuronů v mozku.

S: Ale já na příklad teď myslím tento kámen a ne nějaký mozkový proces, o němž navíc téměř nic nevím.

T: Počkejte, vy tady směřujete to, jak se věci jeví, a to, čím fakticky jsou. Vy přece také můžete slyšet zvuk mého hlasu, když k vám mluvím, aniž byste si uvědomil, že je zvuk ve skutečnosti vlněním vzduchu – ale to přece nemění nic na objektivním faktu, že tomu tak je.

S: Není v tom jemný rozdíl? Mohu si přece uvědomovat vlnění vzduchu, aniž bych tím zvuk zrušil. Ale mohu myslet mozkový proces myšlení kamene, aniž bych přestal myslet kámen?

T: Vy tady nerozlišujete mozkový proces jako předmět myšlenky a mozkový proces jako myšlenku samu, tedy myšlení.

S: Aha, takže máme ještě nové rozlišení. Původně, snad si vzpomínám správně, jsme měli objektivní kámen jako předmět myšlenky a myšlenku kamene, která se k němu vztahovala. Teď ale ještě rozlišujeme ještě myšlenku jako takovou a myšlení jako objektivní proces. Velmi dobře. Ale pořád nevím, čím vlastně je ten myšlený kámen. Pokud vám dobře rozumím, není objektivní.

T: Samozřejmě, že není – vždyť je závislý na vědomí.

S: Není. A jelikož objektivní realita zahrnuje vše, co skutečně je – snad jsem vám dobře rozuměl – ten myšlený kámen není vůbec. Poslyšte, člověka to přímo ponouká k zneužití. Stačí něco myslet, aby se to vymazalo z existence. Dejte si pozor, abych si vás nemyslel!

T: Přestaňte šaškovat! Myšlený kámen přece není totožný se skutečným kamenem.

S: Ale ani s myšlenkou kamene jako procesem, jak jste právě říkal. Kámen i myšlenka co proces jsou spokojeně ve skutečnosti, jenom ten myšlený kámen je chudák někde za dveřmi. A shodou okolností je to právě on, který je bezprostředně daný, alespoň mně.

T: Daný je právě jako forma, kterou se objektivní proces myšlení jeví – podobně jako zvuk je forma, kterou se jeví vlnění vzduchu.

S: Ano, to jste říkal. Jako zvuk se vlnění vzduchu jeví mně, který nejsem ani vlněním ani, jak doufám, vzduchem. Ale komu nebo čemu se jeví myšlený kámen?

T: No přece také vám, či ne?

S: Začínám se v tom trochu ztrácet. Myšlený kámen se jeví mně. A já sám, komu se jevím?

T: Vy se mě ptáte? No především sám sobě, ne?

S: A já sám – existuji objektivně?

T: To pevně doufám, jinak bych tu dobrou hodinu diskutoval jen se svou představou. Ale ta objektivní existence se ovšem týká vašeho organismu, jeho funkcí a procesů, včetně těch mozkových.

S: Tedy ne já, ale toto tělo?

T: Jistě ne Já jako něco pozitivního, leda snad jako nějaký emergentní jev mozkových pochodů, který je zpětně integruje prostřednictvím jejich samovztažnosti.

S: Proboha, to je nových pojmů! Nedá se to říct nějak jednoduše? Ptal jsem se, zda existuji já jako takový.

T: Ptáte se na slovo *Já*? Snad nepropadáte tomu starému bludu, že každé slovo, které běžně používáme, musí nutně něco zastupovat. Nebo se snad domníváte, že třeba *nic* znamená nějakou *Nicotu* nebo že třeba *se* je nějaká prapůvodní substance? Pokud snad myslíte to vaše *Já*...

S: Nic takového nemyslím. Nemám, pokud je mi známo, nějaké *to Já*, které bych s sebou nosil jako nějaký přívěsek, který bych si občas zálibně prohlížel nebo případně mohl někde zapomenout.

T: Na co jste se tedy ptal?

S: Jsem přece já, já sám, či ne? Já, který vnímám, který s vámi diskutuji, kterému se vše jeví – na příklad ta vaše forma mozkového procesu. A především ovšem já, který jsem si vědom sebe sama.

T: Myslím, tedy jsem, že? Vy tedy taky opíráte existenci o gramatiku?

S: Doufám, že nikoliv. A nejsem si ani jist, že se takové hloupé chyby opravdu dopustil Descartes. Dalo by se jistě říci třeba *myslí se* nebo *je myšleno*, jako když řeknete třeba *prší*. Ale dá se říct také *je pochybováno*?

T: Ve zprávách to slyším co chvíli.

S: Ano, máte pravdu. V gramatice to není, ale v obsahu. Říkám s Descartem: O všem, co se kolem mně jeví, mohu pochybovat. Ale abych takové zpochybnění mohl provést, musím existovat. Rozumíte, zpochybnění celého ostatního světa je akt, kterým sama sebe proti němu vymezuji a v nové jistotě zakládám.

T: Ale není to tak trochu, jako byste si jistotu své existence vypůjčil od ostatního světa, tím, že mu ji zkusmo upřete?

S: Snad se spíš obě jistoty – tedy mne i světa – zakládají současně. Já si, to musím přiznat, tou Descartovou fintou tak docela jist zas nejsem. Jedním jsem si ale zcela jist: totiž tím, že si uvědomuji sebe sama a současně svou identitu v čase. Ostatně veškerá ostatní identita, která se mi ve světě jeví, je nejspíš jen její jinou podobou.

T: Souhlasím s vámi co do jistoty, že mé uvědomění sebe sama je skutečně uvědomění sebe sama – už proto, že je to tautologie. Ale jak si mohu být tak skálopevně jist, že já, který tady vaše podivné názory poslouchám už hodnou chvíli, jsem tentýž jako já, který jsem dnes ráno vstal z postele?

S: Mohl bych odpovědět, že právě toto vědomí totožnosti je hlavním obsahem vědomí sebe sama.

T: Tím byste ovšem opsal elegantní kruh, protože byste vědomí totožnosti vyvozoval z vědomí sebe sama a to zase z vědomí totožnosti. Jsem zvědav, jak se z toho kruhu dostanete ven.

S: Milý příteli, přiznám se vám k podezření, že všechny naše odtazité úvahy se tak trochu v kruhu pohybují a že zatím co jednou rukou kruh vší silou rozevíráme, druhou jej zase svíráme zpět. Ale v daném případě ten myšlenkový kruh není nezbytně nutný.

T: Napínáte mne.

S: Je to docela jednoduché. Jistě budete souhlasit, že naše dojmy nepřicházejí za sebou nějak odděleně, ale v spojitém časovém proudu.

T: To by ovšem mohl být pouze klam dodatečného spojení původně oddělených dojmů – tak jako oddělené obrázky ve filmu nám splývají do spojitého pohybu.

S: Zajisté. Ale aby někdo mohl dva dojmy spojit, musí je mít oba. Čili já, který spojuji oba dojmy, musím být tentýž vůči oběma. Ale já netvrdím jenom, že má identita je nutnou podmínkou spojitosti časového sledu. Tvrdím navíc, že časová následnost ve vědomí vyžaduje trvajícím vědomím mé vlastní identity.

T: Tvrdit to jistě můžete.

S: Mohu to také dokázat. Podívejte: aby dva dojmy mohly za sebou následovat, musí nějak souviset – jinak by spadaly tak říkajíc do různých světů a nedalo by se ani poznat, že jsou různé. Vy nevíte, zda vaše současná myšlenka a předchozí myšlenka třeba papuánského lidožrouta jsou různé, protože právě nejste ten lidožrout – alespoň doufám – a nemyslíte

jeho myšlenky, ale ty své. Jaká je ale souvislost těch dvou následujících myšlenek nebo dojmů? No přece ta, že jsou to oba vědomě *mé* dojmy; jsou různé a za sebou následující pro *mne téhož*. Z toho vidíte, že když si uvědomuji časový sled, uvědomuji si nutně – i když třeba ne v popředí – i sebe a svou totožnost. A já, který sám o sobě vím a také vím, že jakožto já také až doposud trvám; já, který jsem si tohoto vědomí sebe sama nezvratně jist, se vás znovu ptám, zda mám nárok na tu vaši objektivní existenci.

T: Nutným, i když nikoliv postačujícím kriteriem objektivit je neomezená vykazatelnost. Pro mne ovšem vy nejste já, ale právě vy. Když řeknu *já*, jsem to přirozeně já sám a ne vy. A naopak. Mohu uvažovat o tom, jak se já-ty nebo já-vy vzájemně podmiňují, mohu důvodně předpokládat nebo dokonce primárně cítit, že váš vztah sám k sobě, který spojujete se slovem *já*, je analogický jako ten můj v mém případě. Ale to jsou jiné otázky. Přímou vykazatelnost Já není, tedy já jakožto já nemohu být objektivní.

S: Vida, tedy nejen to myšlené, ale ani já, kterému se myšlené vyjevuje, nejsme objektivně reální. Víte, jsem tomu upřímně rád, protože kdyby nebylo nic subjektivního, nechápal bych význam a vůbec potřebu slova *objektivní*. Ale pořád ještě s napětím očekávám váš ortel. Jestliže objektivní realita zahrnuje vše, co je, pak zřejmě to, co není objektivní, není vůbec. Začínám se tedy bát o svou vlastní existenci.

T: Můžete se uklidnit. Subjektivní ovšem existuje, ale ve svém objektivním korelátu.

S: Proboha, co to je zase za strašné slovo?

T: Nic hrozného to není. Představte si třeba náměstí s obligátní kašnou, domy, stromy a podobně. Můžete jím procházet křížem krážem a mít nejrůznější dojmy. Nebo na něm můžete rozestavět spoustu zrcadel a z jednoho místa získat spoustu různých obrazů náměstí. A přesto, objektivně, existuje jen jedno náměstí, třeba s těmi zrcadly.

S: A se mnou, který na to všechno – ať do zrcadel nebo na to celé jaksi shora – hledím.

T: Na tom přece vůbec nezáleží, že vy se na ty obrazy díváte. Kdybyste tam místo zrcadel postavil fotografické nebo televizní kamery, budou tytéž obrazy zachyceny – já nevím, na desce, filmu, v paměti, co já vím.

S: Kde že budou?

T: No přece tam, třeba na fotografické desce, abychom mluvili tradičně.

S: A co znamená *tam* v té vaší objektivní realitě? A v jakém smyslu jsou ty obrazy *tytéž* a vůbec *obrazy*, není-li přítomný vědomý pozorovatel, jemuž se to všechno jeví a jenž ovšem není objektivní?

T: To jsme ale zase zpátky u toho kamene, kterým jsme začali.

S: Ano a když jste na něj upozornil, podívejte se: slunce zapadá a kámen, původně skoro bílý, je teď jako vyleštěná měď. Pravda, je to jen subjektivní dojem a navíc dojem můj, tedy mne, kterého jste ze své všeobsáhlé objektivní skutečnosti tak krutě vykázal. Ale řekněte – není krásný? Skoro se bojím zeptat, ale krása v té objektivní realitě asi neexistuje, že?

T: Vždyť to víte sám. Krása je závislá na subjektivním hodnocení. Mohu si myslet, že existují jisté formální vztahy částí reality, které tak nejspíš dojem krásy mohou vyvolat, ale to je vše. Nic takového jako krásno v objektivní realitě není.

S: A nejspíš ani dobro, že? Ale dovolte mi ještě otázku, vlastně dosti strašnou, i když zní nevinně. Existuje v té vaší hypotetické objektivní realitě něco takového jako pravda?

Poslední paprsky zapadajícího slunce rozžehly v osamělém kameni zvláštní tajemné světlo. Setarkos a Tethiatet na ně zírali, ponořeni v mlčení. Vyslovená, ale nezodpovězená otázka tkvěla mezi nimi a krajinu zatím pohlcovala tma.